

В.О. Климчук,

студент;

О.Л. Музика,

кандидат психологічних наук, доцент

(Житомирський педуніверситет)

МОТИВИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ: СПРОБА ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Аналізуються змістові характеристики мотивації навчальної діяльності студентів. Показуються відмінності мотивів навчання юнаків та дівчат.

Протягом тривалого часу в психології мотивації існує термінологічна невизначеність. У різних теоретичних підходах терміном “мотив” або іншим поняттям, що займає його місце і пояснює причини поведінки, називають: 1) усвідомлену суб’єктом мету дії; 2) неусвідомлені потяги, що зумовлюють зовнішні прояви поведінки (психоаналіз); 3) загальну активацію організму, пов’язану з актуалізацією потреби (теорія драйву); 4) зовнішній по відношенню до суб’єкта стимул, ключовий подразник, що запускає певну програму поведінки (біхевіоризм) тощо. Один із провідних фахівців з проблеми мотивації Г. Хекхаузен [1] визначає мотив як бажаний цільовий стан в рамках відношення “індивід-середовище”, а мотивацію як процес вибору між різними можливими діями.

В.К. Вілюнас [2] вважає основним критерієм виділення мотиваційних теорій акцентування на енергетичних аспектах мотивації або на її предметному змісті. У теоретичних викладках О.М. Леонт’єва [3] робиться акцент на предметному змісті мотивації і дається розуміння мотивації у контексті задоволення потреб. Мотив тут визначається як матеріальний чи ідеальний об’єкт, в якому опредмечується, конкретизується, знаходить своє вираження та чи інша потреба. Предметна діяльність відповідає потребі, яка завжди опредмечується в мотиві. Саме зовнішній по відношенню до суб’єкта об’єкт є, за А.Н. Леонт’євим, мотивом діяльності. Сміслоутворююча функція мотиву задається тим особистісним смислом, якого набуває цей мотив у свідомості суб’єкта. Інакше кажучи, мотиви можна розглядати як спонукання до діяльності, пов’язаної із задоволенням потреб суб’єкта. Отже, мотивацію можна вважати сукупністю мотивів, що викликають активність суб’єкта і визначають його спрямованість. Під спрямованістю розуміється сукупність стійких особистісних цінностей (стійких мотивів), які орієнтують діяльність людини відносно незалежно від ситуації.

У роботах В.Г. Асеева [4] та В.Г. Елфімової [5] містяться два розуміння структури мотивації: у більш широкому вона характеризується двома складовими – змістовою і динамічною; у більш вузькому вона складається з потреби в діяльності і зовнішнього по відношенню до діяльності мотиву, який визначає конкретну цільову установку. Єдність цих складових, за В.Г. Асеевим, і є рушійною силою будь-якої діяльності.

Таким чином, поняття “мотив” може означати з одного боку стійку особистісну диспозицію, а з іншого – причину окремих дій чи поведінку в цілому. В огляді, зробленому В.Ф. Петренком [6], відмічається, що К. Левін виділяє історичну причинність і системну причинність. Історична (діахронічна) причинність – обумовленість теперішнього подіями минулого. Системна (синхронічна) причинність – залежність подій від багатьох одночасних ситуацій. Синхронічна причинність розуміється як системний взаємозв’язок всіх одночасних подій в їх опосередкуваннях.

На наш погляд, задача опису синхронічної причинності як реконструкції цілісної картини життєвого простору суб’єкта, близька до задач експериментальної психосемантики, метою якої є реконструкція індивідуальної системи значень, через призму яких відбувається сприйняття суб’єктом світу, себе та інших людей.

Ми розглянемо реалізацію психосемантичного підходу до дослідження мотиваційної сфери особистості на прикладі експериментального дослідження категоріальних структур індивідуальної свідомості, що опосередковують сприйняття вчинку. Стратегія застосування даного підходу була описана В.Ф. Петренком [6].

Досліджуванам (групі з 18 студентів (9 юнаків і 9 юнок)) віком від 20 до 23 років пропонувався ряд речень, які описують ту чи іншу подію, вчинок, що стосуються студентського життя, наприклад: студент запропонував обрати себе на посаду старости; студент різко критикував одногрупників; студент відмовився дати свій концепт товаришу; студент всі гроші витрачав на книги; студент підніс сумку професора і т. д. – всього 12 ситуацій. Також було запропоновано набір мотивів типу: прагнення до знань; егоїзм; бажання робити як всі; заздрість; бажання бути лідером і т. д. Всього у списку було 12 мотивів. Студенти мали оцінити за 5–бальною шкалою наскільки кожен з запропонованих мотивів може бути основою того чи іншого вчинку.

Таким чином, кожен вчинок отримав 12 оцінок за мотиваційними категоріями. Зрозуміло, що кожен людський вчинок є полімотивованим і тому отримував у кожного досліджуваного різні навантаження за різними мотивами. Але при цьому група мотивів, що пояснюють певний вчинок, іманентно містить у собі певний змістовий інваріант, який і приводить до об’єднання цих мотивів в групу (фактор).

Отримані в результаті обробки індивідуальні і усереднені по певних параметрах групові матриці піддавалися процедурі факторного аналізу методом головних компонент. Факторний аналіз включав підпрограму повороту факторних структур по типу *varimax normalized*. Здійснювався аналіз за допомогою пакета прикладних програм STATISTICA 6.0.

Вихідним матеріалом аналізу даних є результати оцінки п вчинків (12) N досліджуваних (18) по К мотиваційних категоріях (12). У результаті отримується куб (паралелепіпед) даних: *вчинки - мотиви - досліджувані*.

Обробка даних за допомогою факторного аналізу можлива тільки при оперуванні двома змінними. Утворений куб даних містить 3 незалежні джерела варіації: вчинки, мотиви, досліджувані. Отже, ми можемо:

1) для одного досліджуваного чи усередненої групи досліджуваних виділити дані, що зв’язують вчинки і мотиви, і піддати аналізу матриці “вчинки-мотиви”, розглядаючи кореляції рядків (вчинків) або стовпців (мотивів);

2) взявши одиничний вчинок в якості об'єкта, можемо розглянути взаємозв'язок “досліджувані - мотиви”, де факторизація по досліджуваних дозволить виявити їх диференціацію в приписуванні мотивів даному вчинку, а факторизація по мотивах – їх внутрішню структуру відносно саме даного вчинку;

3) при фіксації в якості константи одиничного мотиву можемо піддати дослідженню взаємозв'язок “досліджувані – вчинки” і розглянути однотайність досліджуваних в оцінці вчинків по даному мотиву, або виявити організацію вчинків відносно саме даного мотиву.

Саме першу задачу відносно побудови семантичного простору групових мотивів ми і спробували розв'язати. Перш ніж перейти до детального розгляду проблеми, слід відмітити, що виділені факторні структури відображають категоріальну організацію мотиваційної сфери саме нашої вибірки досліджуваних, яку в принципі можна вважати репрезентативною. Слід також сказати, що розгляд середньогрупових даних відображає мотиваційну структуру свідомості до певної міри умовного “пересічного” студента.

Наш подальший аналіз спрямований на виявлення в досліджуваній студентській групі певних гендерних відмінностей у мотиваційній сфері юнаків та юнок.

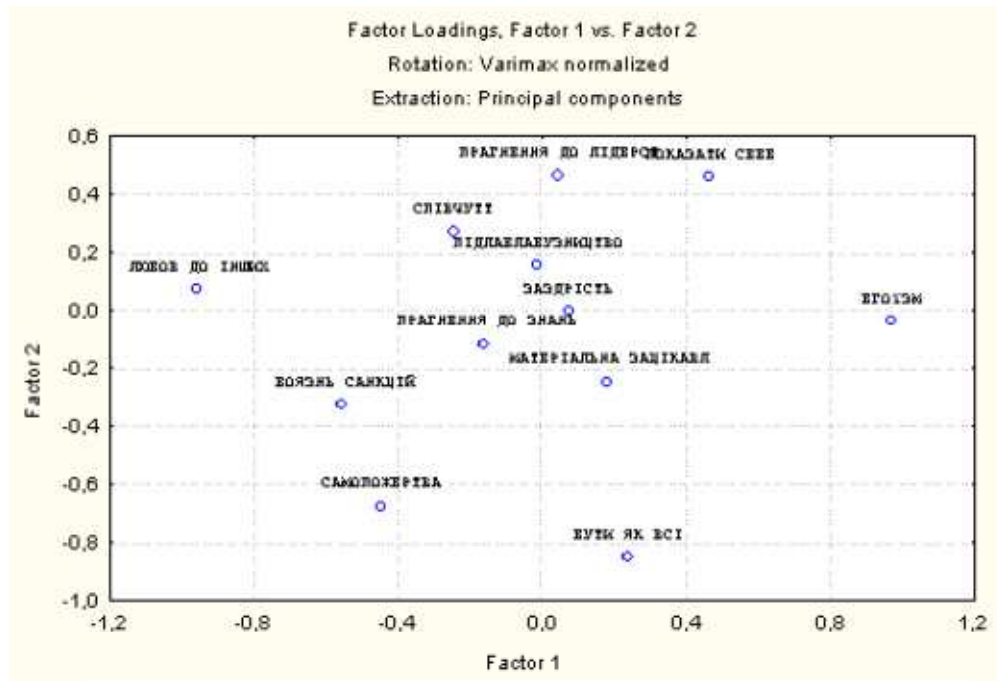

Рис 1. Семантичний простір мотиваційної сфери студентів-юнаків.

Мотиваційна сфера юнаків утворює п'ять факторів. Графічне зображення результатів факторного аналізу студентів-юнаків представлено на рис. 1.

Перший фактор, що пояснює 31% дисперсії, - це такі мотиваційні інтенції, як “любов до інших” (0,95) та “егоїзм” (-0,96). Отже цей фактор біполярний. До позитивного полюсу - “любов до інших” - найближче стоять такі конструкти як, “боязнь адміністративних санкцій” (0,54) та “самопожертва” (0,38), що робить досить проблематичним тлумачення цього полюсу. Для інтерпретації звернемося до відповідей студентів на запитання анкет. Характер цих відповідей свідчить про те, що любов до інших і самопожертва є у значній мірі декларованими мотивами, які об'єднуються навколо конструкту “боязнь адміністративних санкцій”. На користь цього припущення свідчить і те, що даний полюс не має значних кореляцій з іншими мотивами. Отже, любов до інших і самопожертва у свідомості студентів пов'язані скоріше із спільним доданням адміністративних санкцій. Від'ємний полюс цього фактору представлений конструктом “егоїзм”, найближче до якого за факторним навантаженням є конструкти “бажання бути як усі” (-0,31), “бажання показати себе” (-0,41) та “матеріальна зацікавленість” (-0,19). Скоріше за все, саме від'ємний полюс і є провідним у першому факторі. Він відображає тенденцію до опору соціальним впливам, яка має досить деструктивний характер. Мотиви поведінки, які приписуються студентам, майже не зв'язані з таким конструктом, як “прагнення до знань”, натомість, провідними вважаються ті прояви, які зв'язані із досягненням матеріального благополуччя та самопожертвою заради інших при доданні тиску організаційних норм, закладених у вимогах навчально-виховного процесу. Проведений аналіз дає підстави вважати, що виділений фактор характеризує соціальні мотиви, тому ми його так і назвемо, незважаючи на значну долю умовності такої назви.

Другий фактор (25% дисперсії) також біполярний. На більш значимому негативному полюсі виділяються такі конструкти, як “бажання бути як усі” (-0,80) та “самопожертва” (-0,73). Наближені до цього полюсу такі конструкти, як “матеріальна зацікавленість” (-0,24) та “боязнь адміністративних санкцій” (-0,33). Позитивний полюс цього фактору складають такі мотиви, як “бажання показати себе” (0,51) та “прагнення до лідерства” (0,48). Таким чином, з певною долею умовності можна вважати, що даний фактор описує індивідуальні мотиви. Характерно, що й вони не зв'язані з таким мотивом, як “прагнення до знань” (0,004).

Детальніший аналіз показує, що мотиви і на позитивному, і на негативному полюсі не спрямовані на досягнення, скоріше за все, це мотиви уникання невдач. Так, конструкт “бажання бути як усі” має негативну кореляцію із конструктами “бажання викликати співчуття” (-0,33), “прагнення до лідерства” (-0,38), бажання показати

себе” (-0,24). Позитивні кореляції у цього конструкту лише з конструктами “самопожертва” (0,24) та “егоїзм” (0,24).

Мотив “прагнення до лідерства” чи не єдиний, який пов’язаний з “прагненням до знань” (0,37) та матеріальним благополуччям, але водночас у свідомості студентів люди, які прагнуть до лідерства, хочуть “викликати до себе співчуття” (0,39), не бажають “бути такими, як усі” (-0,38), нездатні на “самопожертву” (-0,43).

Таким чином, прагнення до лідерства у свідомості студентів має скоріше негативне, ніж позитивне оціночне забарвлення.

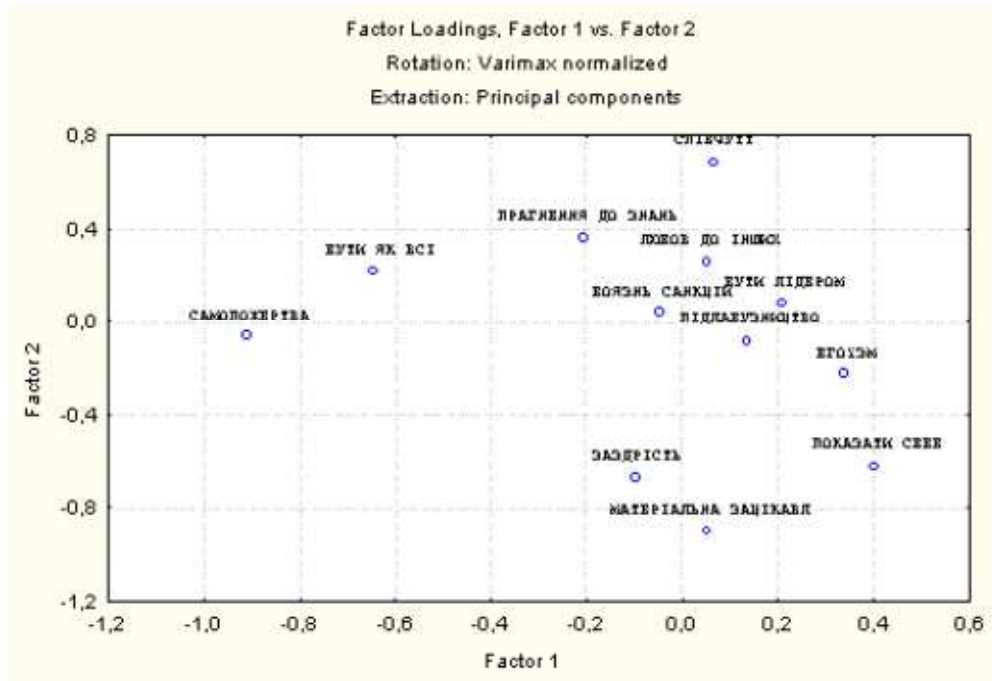

Рис 2. Семантичний простір мотиваційної сфери студенток.

На відміну від юнаків, у дівчат перший фактор складають соціальні мотиви, пов’язані з навчанням. Це стає зрозумілим після детального аналізу. Результати факторного аналізу мотиваційної сфери студенток представлені на рис.2.

Справді, найвище факторне навантаження по першому біполярному фактору (24% дисперсії) мають конструкти “любов до інших” (-0,90) та “прагнення до лідерства” (0,71). Конструкт “прагнення до лідерства” має негативне оціночне забарвлення, оскільки має прямий кореляційний зв’язок з конструктом “підлабузництво” (0,22) і значимі обернені зв’язки з цілим рядом позитивних мотивів. Таким чином, людина, яка прагне до лідерства, не хоче “бути такою, як усі” (-0,52), не прагне до знань (-0,36), не має “любові до інших” (-0,42), не намагається “викликати до себе співчуття” (-0,32).

“Любов до інших” для дівчат очевидно орієнтована на батьків, оскільки має тісний кореляційний зв’язок із конструктами “прагнення до знань” (0,55), “боязнь адміністративних санкцій” (0,35), “бажання викликати співчуття” (0,41).

При цьому студентки, яким притаманна “любов до інших”, не прагнуть “показати себе” (-0,41), не “прагнуть до лідерства” (-0,42) і до “підлабузництва” (-0,29). Значиму вагу по цьому фактору має конструкт “заздрість” (-0,57), який у свідомості дівчат є важливим мотивом поведінки.

Другий по значимості фактор (23% дисперсії) об’єднує два протилежні підходи в поясненні мотивів поведінки. Це, насамперед, “матеріальна зацікавленість” (-0,92), яка зв’язана із “заздрістю” (-0,68) та з “бажанням показати себе” (-0,59). Таким чином, цей полюс, очевидно має негативне оціночне забарвлення. Позитивне забарвлення має протилежний полюс цього фактору, представлений такими конструктами як “бажання викликати співчуття” (0,66) та “прагнення до знань” (0,34), які до того ж тісно корелюють між собою (0,62). Домінування мотиву “бажання викликати співчуття” і його позитивне ціннісне забарвлення дає підставу назвати цей фактор “мотиви завченої безпорадності”.

Порівняння мотивів навчальної діяльності, які приписуються студентами - юнаками та дівчатами, - дозволяє зробити такі висновки:

1. Спільним для мотиваційної сфери студентів обох груп є характер ставлення до навчання. На жаль, доводиться визнати, що серед мотивів, якими пояснюються вчинки студентів у різноманітних ситуаціях, пов’язаних із навчальною діяльністю, навчально-пізнавальні мотиви, фактично, відсутні. Якщо ж все-таки мотиви навчання і зустрічаються, то їх семантичний простір дає підстави вважати, що вони не мають пізнавального характеру, а більше зв’язані із соціальною стороною навчальної мотивації, яка до того ж характеризується мінімізаційними тенденціями. Можна припустити, що більшості студентів і студенток III курсу фізико-математичного факультету більшою мірою притаманна мотивація уникання невдач, ніж мотивація досягнень.

2. Результати факторного аналізу не показали значних відмінностей у структурах мотиваційної сфери юнаків та юнок. Можна, однак, визначити, що у юнаків мотиваційна структура свідомості відображає діалектичну взаємодію мотивів індивідуалізації та соціалізації. При цьому спостерігається певний ухил у сторону орієнтації

на дотримання соціальних норм. Насторожує те, що ці соціальні стандарти не пов'язані з домаганнями визнання. Однак, коли врахувати, що досліджувалися студенти третього курсу, то можна припустити, що тенденція до індивідуалізації у майбутньому візьме верх.

У цілому дане дослідження має пілотажний характер. Невелика вибірка не дає змоги екстраполювати отримані дані на все студентство. Однак, результати дослідження показують деякі негативні тенденції у мотиваційній сфері студентської молоді, що є підставою для продовження досліджень у цій галузі з метою перевірки одержаних результатів, створення моделі розвитку мотивації студентів і теоретичного обґрунтування методів оптимізації цього процесу.

1. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т.1. - М.: Педагогика, 1986. - 407 с.
2. Виллюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. - 268 с.
3. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. - 186 с.
4. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. - М.: Мысль, 1976. - 158 с.
5. Елфимова В.Г. Исследование структуры мотивационного компонента деятельности //Вопр. психол., 1988, №4. - С. 82 - 87.
6. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. - 208 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.02.2000 р.

Климчук В.А., Музыка А.Л. Мотивы учебной деятельности студентов: попытка психосемантического анализа.

Анализируются содержательные характеристики учебной деятельности студентов. Показываются отличия мотивов учения юношей и девушек.

Klymchuk V.O., Muzyka O.L. The motives of educational activity of students: an attempt of psychosemantic analysis.

The article presents the analysis of the characteristics of educational activity of students. Especially the differences in study motives of young men and women are stressed.